

פרשת ויצא – ברית ההפרדה

במה שנראה כתגובה לכך, יעקב לוקח אבן ומקים מצבה.

השאלה הבסיסית עליה אנו שואפים לענות היא מהי החשיבות של האפיזודה כולה, מהי המשמעות של הברית והמצבה? בדרך למציאת תשובה לשאלה כללית זו, עלינו לתת את הדעת לערב רב של קושיות העולות מן הסיפור.

1. לבן מציע לכרות ברית, אך לא מגדיר את תוכנה. יעקב מיד מרים אבן בכדי להקים מצבה – האמצעי לכריתת הברית, מבלי לדעת מה יהיה התוכן.

2. יעקב מרים את האבן, אך בנוסף אומר "לאחיו" ללקט אבנים ולעשות מהן גל. מדוע? מהו ההבדל בין המצבה לגל?

3. יעקב מקים את המצבה בעצמו, אך מבקש מ"אחיו" לאסוף אבנים עבור הגל. מדוע?

4. יעקב ולבן אוכלים "על הגל". אכילה לאחר שנשלמת כריתת הברית היא נוהג מקובל – השוו למשל לברית של יצחק עם אבימלך (כ"ו, ל'). למעשה, בסוף הסיפור אנו שוב מוצאים כי הם אוכלים "בהר" (פסוק נ"ד). מהי אם כן מטרת האכילה המוקדמת על הגל?

5. לבן קורא לגל האבנים "גל שְׁהִדְוֹתָא" ויעקב קורא לו "גלֵעֵד" (פסוק מ"ז). משמעות שני השמות היא "גל (ערמה) של עדות". מדוע אנו צריכים לדעת כיצד אומרים "גלעֵד" בארמית? ומעבר לכך, הפסוק כולו נראה בלתי-נחוץ. למה אנחנו צריכים לדעת את שמה של ערמת סלעים?

6. אחרי שלבן נותן שמות לגל האבנים ול"מצפה" (שרבים מהמפרשים סבורים שהיא המצבה) הוא עובר לפירוט תנאי הברית (פסוק נ'). כיוון שקודם לכן (פסוק מ"ג) הוא

א. שתי מצבות

פרשת ויצא מהווה יחידה ספרותית מוגדרת היטב המאורגנת במסגרת כיאסטית. הפרשה מתחילה בחיזיון של מלאכים כשיעקב עוזב את ארץ ישראל, ומסתיימת בחיזיון של מלאכים כאשר הוא חוזר. אחרי החיזיון הראשון יעקב מקים מצבה, ולפני החיזיון האחרון הוא מקים מצבה. בין לבין ישנם שני עימותים עם לבן, הראשון בנוגע לנישואין עם בנותיו של לבן והשני על המשך החזקתן. הקטע האמצעי של הפרשה מתאר כיצד הוליד יעקב את משפחתו והפיק את עושרו.

במידה מרובה, המצבה הראשונה (כ"ח, י"ח-כ"ב) היא סימן להגנה של ה' על יעקב במסעו הקרוב - "אִם יְהִי אֱלֹהִים עִמָּדִי וְשִׁמְרֵנִי בְּדֶרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנִי הוֹלֵךְ וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבִגְד לְלַבֵּשׁ: וְשָׁבְתִי בְשָׁלוֹם אֶל בְּיַת אָבִי..." (פסוקים כ"א-כ"ב). במילים אחרות, תקופת מגוריו של יעקב בבית לבן "מכוסה" על ידי מצבה זו ומה שהיא מסמלת. למרות שלבן אינו מוזכר בשמו, מתברר כי הוא הגורם המרכזי שמפניו יש צורך בהגנתו של ה'. המצבה בסוף הפרשה היא סיכום העימות של יעקב עם לבן. כשם שמצבה אחת הכינה אותו להתמודדות עם לבן, כך השנייה חותמת את הקשר עמו.

מכל מקום, בעוד התוכן והמשמעות של המצבה הראשונה ברורים ומפורשים, הן לאור תוכן התגלות ה' ליעקב בחלום הסולם והן לאור נדרו של יעקב בעת הקמת המצבה (כ"ב-ב), משמעות המצבה השנייה אינה ברורה. האירועים סביב הקמתה - ההצהרות השונות של לבן, שתיתתו היחסית של יעקב, גל האבנים הנלווה, וסדר מאורעות מבלבל מטשטשים את משמעותה. השבוע נקדיש את השיעור לעניין זה.

ב. קשיים בסיפור המצבה השניה

לאחר שלבן השיג את יעקב וחיפש בכל אוהליו אחר התרפים, יעקב בחרון אף (ל"א, ל"ו) מוכיח את לבן, לא רק על התקרית הנוכחית, אלא על מעשיו המקוקלים בכל עשרים השנים הקודמות. לבן עונה,

וַיַּעַן לְבָן וַיֹּאמֶר אֶל יַעֲקֹב הִבְנוֹת בְּנֹתַי וְהַבְנִים בְּנֵי וְהִצְאָן צֵאנִי וְכָל אֲשֶׁר אָתָּה רָאָה לִי הוּא וְלִבְנֹתַי מֶה אֶעֱשֶׂה לְאֵלֶּה הַיּוֹם אוֹ לְבְנֵיהֶן אֲשֶׁר יֵלְדוּ: וְעַתָּה לָכֵה נְכַרְתָּה בְרִית אֲנִי וְאַתָּה וְהִיא לְעֵד בֵּינֵי וּבֵינֶךָ: (ל"א, מ"ג-מ"ד)

¹ ניתן להבין את השימוש בארמית בשני דרכים: 1. לבן תמיד מדבר בשפה שלו – ארמית, והתורה תרגמה עבורנו את דבריו לעברית, כפי שהיא עושה בכל מקום שבו מישוהו מדבר בשפה זרה (למשל פרעה). במקרה זה השאלה היא מדוע במקרה המסוים הזה אנו צריכים לדעת את המילה הארמית המקורית; 2. לבן תמיד מדבר בעברית אל יעקב, ורק את הביטוי הזה הוא אמר בארמית. במקרה זה יש לשאול מדוע הוא עשה זאת, ומדוע התורה רואה לנכון ליידיע אותנו על כך. בכל מקרה, הפסוק כולו נראה בלתי-נחוץ. למה אנחנו צריכים לדעת את שמה של ערמת סלעים?

בצורה פחות בוטה, בין אברהם לבין ידידיו, ענר אשכול וממרא ("ד, י"ג). אברהם חי כזר בקרב האמורי, והוא היה חייב להיכלל באיזשהו סוג של שבט בכדי לקבל הגנה מקומית. כיוון שגר באלוני ממרא, הוא כורת ברית עם ממרא ואחיו. באופן דומה, אבימלך מציע ברית ליצחק (כ"ו, כ"ח-כ"ט), המעניקה ליצחק זכות מגורים בגרר, שאבימלך הוא שליטה במציאות השבטית של ארץ כנען, זר שאינו משתייך לקבוצה כלשהי הוא חסר ישע. לבן מציע ליעקב את אותו סוג של זהות שבטית לפני חזרתו לארץ כנען.

אין צורך לפרט את תוכנה של ברית כזו, בדיוק כשם שמעולם לא סיפרו לנו את תנאי הברית בין אברהם לאחים האמוריים. להיות "בן ברית" משמעותו בראש ובראשונה להשתייך, ובכך להשיג את היתרונות של חברות במשפחה או השבט. וכך, לבן אומר, "וְעַתָּה לָכֵה נְכַרְתָּה בְרִית אֲנִי וְאַתָּה וְהָיָה לְעַד בֵּינִי וּבֵינְךָ" (פסוק מ"ד). זוהי הצעתו הראשונה של לבן.

יעקב אינו מחזיר תשובה מילולית, לא לחיוב ולא לשלילה, אך הוא מקים שני סמלים – מצבה וגל אבנים. מצבה היא סמל לברית, שיעקב עצמו השתמש בו בעבר והוא מצוי במקומות נוספים במקרא. אך גל אבנים הוא סמל ייחודי ומאד מוזר. האסוציאציה הראשונה שמעלה הביטוי "גל אבנים" היא חורבן, מה שנשאר מבית שנהרס. הבדל נוסף בין מצבה לגל אבנים הוא שמצבה עשויה אבן אחת, בעוד גל הוא אוסף של אבנים רבות. אני חושב כי משמעות פעולותיו של יעקב היא כלהלן. הוא, לבדו וללא עזרה, מחוץ למסגרת השבטית, מקים מצבה. המצבה מסמלת אותו כאדם פרטי – או, כפי שידוע לנו מקריאת החלק הראשון של הפרשה, אדם פרטי שיש לו ברית עם ה', ברית המבוססת על המצבה הקודמת שבנה בבית א-ל. מה שהגן על יעקב במשך השנים הקודמות לא היה השתייכותו למשק ביתו של לבן, אלא הקב"ה, והקב"ה הוא שהציל את יעקב מיד לבן בערב הקודם (פסוק מ"ב). יעקב תלוי בה' בלבד, ה' הוא אדונו, והוא אינו חלק מאף שבט.

האבנים בגל מסמלות את האחוה של רבים המקובצים יחד, כפי שמציע לו לבן. כאן, יעקב מבקש מ"אחיו" לבנות את הגל. כולנו יודעים שלא נכחו שם אחים של יעקב, ומשום כך מפרש רש"י שהכוונה לבניו של יעקב. רמב"ן טוען כי הכוונה לאחיו של לבן שיצאו עמו למרדף אחרי יעקב. אני חושב שבכל מקרה, השימוש במילה מצביע על משמעותו של הגל – האנשים הללו הם "אחים", כלומר בני משפחה, חברים בשבט או קבוצה אחת. הם בונים עבור יעקב ערמה של אבנים, מבלי שיעקב משתתף בבניה. ה"שבט" אליו הוא יכול להשתייך אינו יותר מאשר גל אבנים, שריד של בניין, שהאבנים בו אינן מחוברות זו לזו. זוהי אם כן תגובתו לטענתו של לבן ולהצעתו של

הצהיר שהמניע לרצונו בברית הוא דאגתו לבנותיו וילדיהן, אין זה מפתיע כי הוא מתריע ביעקב לא לשאת נשים נוספות או לענות את בנותיו. מצד שני, ברית היא התחייבות זו צדדית. ואם כן, היכן ההתחייבות מצידו של לבן. מה הצד השני של "ברית" זו?

7. בפסוק הבא (נ"א), אנו סוף סוף מוצאים משהו שנשמע כמו ברית. התורה מתחילה פסוק זה ב"וַיֹּאמֶר לְבֶן לְיַעֲקֹב", על אף שלבן היה הדובר גם בפסוק הקודם. זה מצביע על כך שמדובר בנאום חדש ולא המשך של הקודם. בנאום שלישי זה של לבן אנו מוצאים את מה שחיינו לו מההתחלה. הוא דורש כי אף אחד מהם לא יחצה את הקו המוגדר בידי המצבה וגל האבנים בכוונת זדון כלפי השני (פסוק נ"ב). דרישה זו מלווה בשבועה, ויעקב נשבע גם הוא. לבן מציג את הברית תוך התייחסות למצבה "אֲשֶׁר יָרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ". אנו יודעים כי יעקב הוא זה שהקים את המצבה, ולא לבן. מדוע לבן לוקח את הקרדיט על המצבה?

8. נקודה נוספת לתשומת לב - התורה חוזרת ומתייחסת ל"הר" עליו מתרחשת הסיטואציה. לבן משיג את יעקב "בהר הגלעד" (ל"א, כ"ג). יעקב תוקע את אוהלו "בהר" (פסוק כ"ה) ולבן תוקע את אחיו "בהר הגלעד" (שם); בסיום, התורה מספרת לנו כי יעקב זובח זבח "בהר" והם אוכלים וישנים "בהר" (פסוק נ"ד). כל מה שיעקב עושה מתרחש "בהר". מהי משמעות הביטוי ומה מסמל ההר?

ג. הברית בין לבן ויעקב

לבן מתחיל לתאר את הברית המוצעת בכך שהוא מזכיר ליעקב שנשותיו הן בנותיו של לבן, ילדיו הם נכדיו של לבן, וכל עושרו הופק מעדריו של לבן. במילים אחרות, הוא מאשר את העובדה שיעקב הוא בן חסות במשפחתו של לבן. למעשה, השפה שהוא משתמש בה לא רק אומרת שהוא ויעקב קרובי משפחה, אלא שיעקב הוא חלק משבטו של לבן, שבט שלבן עצמו עומד בראשו. "וְכָל אֲשֶׁר אֶתָּה רֹאֶה לִי הוּא". זהו הבסיס לרעיון שעל לבן לעשות משהו למען בנותיו וילדיהן.

ברית מסוג זה אינה ברית בין שווים, אלא בין אדון לנתיניו. כמוכּוּן, ברית כזו היא אכן הדדית, כיוון שהאדון נוטה חסד לנתין כשם שהנתין חייב לו אמונים. זוהי ברית בין שני צדדים, אך צד אחד מעניק הטבות לצד השני רק במידה שהוא מקבל את מרותו של האדון, כלומר, של לבן. זוהי הברית שהתקיימה,

כשהוא לוקח לעצמו את הקרדיט על הקמת המצבה בהקדמתו להצעה הנוכחית (פסוק נ"א), לבן מקבל את המשמעות של המצבה כפי שיעקב התכוון. יעקב הוא אדם פרטי, אינדיבידואל, ולא חבר בקבוצה, לא אבן אחת בתוך הגל. לבן למעשה אומר, גם אני מכיר בכך. בניסוח התנאים, לבן אומר כי הוא לא יעבור את הגל, ויעקב לא יעבור את הגל או את המצבה. הרד"ק (לפסוק נ"ב) מסביר כי גל האבנים שייך לשניהם, בעוד המצבה שייכת אך ורק ליעקב, ולכן לבן מחשיב אותה כגבול עבור יעקב אך לא עבור עצמו. פירוש זה מתיישב עם מה שטענתי שמסמלים שני המבנים.

במילים אחרות, לפי הגרסה הסופית של הברית גל האבנים נעשה לגבול שלא אמור להיחצות בין לבן לבין יעקב. הוא מסמל את הפרדתו של בית יעקב ממשפחת נחור, בתואל ולבן. אנו חייבים לזכור כי עד עתה האבות המשיכו להתייחס למשפחתם בארם כאל משפחה. זה נכון לא רק לגבי קשרי נישואין ומציאת כלות – אברהם מדגיש כי אליעזר צריך ללכת אל "אַרְצֵי וְאֶל מוֹלְדֹתַי" כדי למצוא כלה ליצחק – אלא גם במובן של מערכת תמיכה רחבה. רבקה שולחת את יעקב אל לבן כיוון ששם הוא יהיה מוגן. "וַיִּשְׁלַח יַצְחָק אֶת יַעֲקֹב וַיֵּלֶךְ פְּדָנָה אֲרָם אֶל לְבָן בֶּן בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי אֲחֵי רְבֵקָה אִם יַעֲקֹב וְעָשׂוֹ: " (כ"ח, ה). רש"י מעיר על תיאור המשפחה בפסוק זה, "איני יודע מה מלמדנו". מאז ששאלתי את המורה בכיתה ג' שאלה זו שאין לרש"י תשובה עליה, הייתי מרותק לנוסח בלתי מובן זה. כעת אני חושב כי הנוסח בא להדגיש שבנקודה זו, עדיין קיימים קשרי משפחה נרחבים, ורבקה, יעקב ועשו כולם משתייכים לאותו שבט כמו לבן. אין זה רק שרבקה זוכרת את אחיה; אלא שיעקב, בנה, גם הוא מקורב ללבן, ומשום כך זכאי לפי החוקיות השבטית להגנה אצל לבן. כל זה מגיע לסיומו עתה. לעולם לא נשמע עוד על משפחתו של נחור – וכמובן, נשותיהם של בני יעקב לא יגיעו מארם.

זהו שלב חשוב. הציווי המקורי שהתחיל את סיפורם של האבות היה "לֶךְ לְךָ מֵאֲרָצְךָ וּמִמּוֹלְדֹתְךָ וּמִבְּיַת אָבִיךָ". על אף שאברהם אכן נסע ממקומות אלו, הוא עדיין קשור אליהם, וכך גם יצחק. המילוי השלם אחר הציווי מתרחש רק עכשיו, ונחתם בברית בין לבן ויעקב. מעתה הם אינם קרובים זה לזה, וגל האבנים עומד כעדות לגירושין אלו. גבול פיסי עומד ביניהם. לבן הוא העולם הישן, ה"אלטע היים". מעתה והלאה, הוא חדל להתקיים. ישראל נותק מהמקור הזה.

זוהי הסיבה, לדעתי, לאזכור החוזר של "ההר". השימוש במילה "הר" במקום לציין את שמו "הר הגלעד" מבהיר שהמיקום הגיאוגרפי אינו זה שחשוב כאן, אלא הטופוגרפיה. השניים נמצאים בפסגת ההר, וירדו משם כל אחד לכיוון אחר, כמו הנחלים מקו

לבן. מיד, הם אוכלים "על הגל", ומשמעות הדבר היא שיעקב מוכן לאכול יחד עם לבן בתנאי שלבן יסכים למה שהגל מסמל.

לבן לא מוותר, ומציע הצעה נוספת. הוא מבין כי יעקב עוזב באמת ובתמים - "כִּי נִסְתָּר אִישׁ מִרְעֵהוּ" (פסוק מ"ט). הוא קורא לקב"ה להיות עד לכך שיעקב לא יענה את בנותיו. התחשבות זו באמת נוגעת ללב, אם כי עלינו לתהות האם הוא באמת חושש מיחסו של יעקב לנשיו (אחרי עשרים שנות נישואין!). על כן אני חושב שהמטרה העיקרית של לבן היתה לטעון למידה של אדנות על יעקב – לבן הוא הערב לשלומן של נשות יעקב. אם זה יתקבל, אזי הן, לכל הפחות, ישארו חלק משבטו של לבן. יעקב, שבכל מקרה היה נוהג בהן כראוי, לא יראה כמי שנוהג כך בגלל מעלותיו הטובות, אלא משום שהוא מכבד את לבן ונוהג בבנותיו בהתאם. אם זה יצליח, יעקב עדיין יהיה במידה מסוימת חבר מדרג נמוך במשפחתו של לבן.

כפי הנראה מן הפסוקים, יעקב מקבל הצעה זו בשתיקה, שתיקה שלבן מפרש בצדק כסירוב. לכן מציע לבן הצעה נוספת, ואת ההצעה זו יעקב מקבל - "וַיִּשְׁבַּע יַעֲקֹב בְּפַחַד אָבִיו יַצְחָק" (פסוק נ"ג).

"עַד הַגֵּל הַזֶּה וְעַד הַמַּצֵּבָה אִם אָנִי לֹא אֶעְבֹּר אֲלֵיךְ אֶת הַגֵּל הַזֶּה וְאִם אַתָּה לֹא תַעְבֹּר אֲלֵי אֶת הַגֵּל הַזֶּה וְאֶת הַמַּצֵּבָה הַזֹּאת לְרַעָה: " (פסוק נ"ב)

ברית זו שונה מהותית משתי ההצעות הקודמות. אין פה שום הצעה של עזרה או הגנה הדדית, אלא רק של התנתקות. בעת כריתת ברית היה הגיוני יותר להציע כי כל צד יעבור את הגל על מנת לסייע לאחר. לבן אינו מציע זאת – להיפך, הוא נשבע, ורוצה שיעקב ישבע, שהוא לא יעבור את הקו שמסמנות האבנים. זוהי בעצם הברית שיעקב קיווה לה, כיוון שאינה יוצרת קשר ביניהם אלא ממוססת את הקשר שהיה קיים והופכת את ההפרדה ביניהם לסופית. יעקב "מתגרש" משבטו של לבן, לא מאומץ על ידו. כמתנת פרידה, מובטח לו כי הם לא יתקפו אותו.

הניסוח שצוטט לעיל של הברית מורכב למדי. למרות שברור שהדבר עליו נשבעים הוא אי חציית הגבול בכוונת זדון, זה מובהר רק בסופו של משפט ארוך, ממש במילה האחרונה. עד למילה האחרונה אפשר עוד לחשוב שלבן מתכוון פשוט לאסור על חציית הגבול מכל סיבה שהיא. אני מציע כי זוהי משמעותה האמיתית של הברית. לבן מגדיר את האבנים כגבול, כקו מפריד, כתהום החוצצת בין שניהם. מעתה, הוא אומר, אתה תלך לדרךך ואני אשאר בצד שלי, ואני מנחש כי לא נתראה עוד לעולם. זוהי בדיוק הנקודה שמצליחה להוציא מיעקב תגובה חיובית. יעקב בורח מלבן, ומטרתו היא לחתוך את הקשרים ביניהם. "ברית" מסוג זה מקובלת עליו ואפילו רצויה לו.

ההפרדה מלבן מסמלת ומשלימה, כמובן, את ההפרדה מ"משפחות האדמה". ליעקב, בניגוד לאבותיו, לא יהיו בעלי ברית בארץ ישראל ומחוצה לה. סיפור ברית הפלישתים לא יחזור על עצמו. בנקודה זו הושלם ניתוק קשרי המשפחה בין משפחת ישראל לבין כל משפחות האדמה, ובכך מתחיל יעקב ליצור את בית יעקב וישראל.

שני הפסוקים הבאים מדגישים זאת:

"וַיִּשְׁפָּם לָבֵן בְּבִקְרָ וַיִּנְשֶׁק לְבָנָיו וְלַבְנוֹתָיו וַיְבָרֶךְ
אֹתָהֶם וַיֵּלֶךְ וַיָּשָׁב לָבֵן לְמִקְוֵהוּ: וַיַּעֲקֹב הָלַךְ לְדַרְכּוֹ
וַיִּפְגְּעוּ בּוֹ מְלֹאכֵי אֵלֹהִים: " (ל"ב, א'-ב')

לבן חוזר למקומו, ויעקב הולך לדרכו. לבן חוזר אל המקום ממנו הוא בא, ואילו יעקב מתחיל מסע, בלי לבן. שבט יעקב, אם נכנה זאת כך, הוא מעתה מחנה מלאכי א-להים.

פרשת המים. במילים אחרות, מעתה מפריד ביניהם הר. בלילה זה, האחרון, הם יאכלו וישנו יחד על ההר; ואז הם ילכו בכיוונים מנוגדים וההר יִוָּתֵר ביניהם.

כיוון שגל האבנים משמש כגבול, התורה רוצה להדגיש כי משמעותו שונה בהתאם לצד שבו נמצאים. זוהי המשמעות של "יגר שהדותא". הרעיון אינו ששני השמות הם בעלי אותה משמעות, אלא שהם שונים במהותם, למרות המשמעות המשותפת. בצד אחד של הגל נמצאת ארם, היכן שמדברים ארמית; ובצד השני נמצאים יעקב ובניו ושפתם עברית. כיוון שזהו גבול יש לו שני שמות, אחד מכל צד. אילו היה זה מקום של ברית אמיתית, המאחדת את שני הצדדים לשבט אחד, היה לו שם אחד; אך כיוון שהמקום מסמל את פירוק השבט וההתחלה של שני שבטים נפרדים, יש לו שני שמות שונים.